

Azərbaycan dövləti və şanlı ordumuz ölkə Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə doğma Qarabağ torpaqlarını erməni işğalçılarından azad edərək özünün zəfər tarixini yazır. Prezident çoxsaylı çıxışlarında bu savaşın əsl məqsədini bir neçə cümlədə aydın ifadə etmişdir: “... Bu, ədalət məsələsidir, bu, milli qürur məsələsidir və bu, beynəlxalq hüquq məsələsidir. Beynəlxalq hüquq və bütün beynəlxalq ictimaiyyət Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Biz ədaləti bərpa edirik və biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının 27 il ərzində kağız üzərində qalan qətnamələrini icra edirik”.

Bütün bunlarla yanaşı, biz həm də regionun talan edilərək məhv olmaq təhlükəsinə məruz qoyulmuş qiymətli biomüxtəlifliyini xilas etmiş oluruq.

Hazırda bütün Azərbaycan xalqı Ali Baş Komandan İlham Əliyevin ətrafında bir yumruq kimi birləşərək cəbhədə ordumuzun qələbələrinə öz töhfəsini verir. Belə birlik qarşısında Ermənistanın sınıq-salxaq hərб məşınının çox duruş getirə bilməyəcəyi şəksizdir. Ona görə də bu gün dövlətimiz və xalqımız kimi, elmi ictimaiyyət də artıq müharibədən sonrakı dövrə köklənmişdir. Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında da postmüharibə dövrü geniş müzakirə mövzudur.

Bildiyimiz kimi, Qafqaz və o cümlədən Azərbaycan dünyanın ən zəngin biomüxtəliflik regionlarından biri, əksər flora və fauna elementlərinin ilkin ömələgəlmə, bəzi kənd təsərrüfatı bitki və heyvanlarının ilkin

bu yurda həmişə şöhrət gətirmişdir. “Qırmızı kitab”ın II nəsrində (2013) 8 Qarabağ endemi haqqında məlumat verilmişdir. Yeri gəlmişkən, bu nəşr hazırlanan zaman Qarabağın işğal altında olan ərazilərində yayılan bitkilər barədə heç bir yeni məlumatlar əldə etmək mümkün olmamışdır. İşğalda olan meşə ərazilərimiz barədə də məlumatlar yox dərəcə-sindədir. İşğala qədər Qarabağın meşə fondu 160 min hektardan çox olmuşdur. Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu Zəngilan rayonunda Bəsitçay dərəsində, 100 hektarını Avropada yeganə təbii çınar meşəsi tutan bir ərəzidedir. Qaragöl Dövlət Təbiət Qoruğu Laçın rayonunun yüksək dağlıq ərəzilərini əhatə edir. Burada işğaldan öncə 100-dən artıq

bitki qorunurdu. Yasaqlıqlardan ən yaddaqlanı qırmızı (qızılı) palıdın mühafizə olunduğu Laçının Hacışamlı meşəsidir. Qubadlı və Laçın ərazisində yaradılmış digər qorunan ərazi isə qırmızı palıdın, qoz ağaclarının, vələs, ağcaqayın, yemişan, ardıc və s. bitdiyi Qubadlı Dövlət Təbiət Yasaqlığıdır. Dağlıq Qarabağda və ətraf rayonlarda mövcud olan qoruq və yasaqlıqların bir çoxu ötən əsrin 70-ci illərində Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmışdı. Qarabağ zonasında təsadüf edilən 15 heyvan növü Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitabı”nın II nəşrinə (2013) daxil edilmişdir. Qarabağ və onun ətraf rayonları çox zəngin onurğasız heyvanlar aləminə malikdir. Burada işğala qədər yayılmış növlər (4500-5000 növ) Azərbaycan üzrə ümumi buğumayaqlıların 20 faizə qədərini təşkil etmişdir. İşğal olunmuş ərazilərdə həşəratlar faunasının 56 növü nadir, endemik və nəslı kəsilmək təhlükəsindədir. Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonları ərəzilərində faydalı cücülərdən brakonidlər, xalsidlər, ixnevmonidlər və arikimilər geniş yayılmışdır.

Azərbaycanın bu ərazilərində təsadüf edilən döşüdüşi uzunbiğ, Alp rozaliyası, Qafqaz libzeyənin fişqırdanı, qəşəng böcək, yarpaqeyvən böcək, ağnöqtəli andrena, tamara alacası, şəfəqsəçan, Alp sarcası, Qafqaz sarcası, kəlləşkilli haf, anaxoreta sovkası, yaşıl Alp sovkası, gəşəng yaşıl sovka, məlikə ayıca, kaya ayıcası növləri “Qırmızı kitab”ın II nəşrinə daxil edilmişdir. Qarabağın daxili su hövzələrində 12 növ balıq yayılmışdır ki, onlardan 7-si “Qırmızı kitab”ın II nəşri ilə yanaşı, Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə Təşkilatının (IUSN) qırmızı siyahısına da daxil edilmişdir.

Respublika daxilində Kiçik Qafqazın böyük hissəsini yovşanlı-şorənotlu və şorənotlu yarınkolluq bitki qruplarının üstünlük təşkil etdiyi düzənlik yarımsəhralar tutur. Sürünən növlərinin və yarımnövlərinin əksəriyyəti (herpetofaunanın 54,7 faizi) burada cəmləşmişdir. İşğala qədər Qarabağ ərazisində 4 növ amfibi, 28 növ reptili (Azərbaycanda 11 növ amfibi və 63 növ reptili) yayılmışdır. Sürünənlərdən 6 növ Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitabı”nın II nəşrinə daxil edilmişdir. Qarabağ ərazisində reptillilər üzrə tısbağalardan 3, kərtənkələlərdən 17, ilanlardan 15 növ yayılmışdır. Sürünənlərdən 6 növ “Qırmızı kitab”ın II nəşrinə daxil edilmişdir.

Kiçik Qafqazda quşlar faunası daha da zəngin olmuşdur. 1993-cü ilə qədər Qarabağ ərazisində 16 dəstəyə, 57 fəsiləyə daxil olan 288 növ (Azərbaycan ərazisində 19 dəstəyə, 65 fəsiləyə mənsub 407 quş) qeydə alınmışdır. Bunlardan 50 növ “Qırmızı kitab”ın II nəşrinə daxil edilmişdir.

Dağlıq Qarabağ ərazisində həşəratyeyənlər dəstəsinin 8, yarasalar dəstəsinin 20, dovşankimilər dəstəsinin 2, gemiricilər dəstəsinin 19, yırtıcılar dəstəsinin 11, cütdırnaqlılar dəstəsinin 4 növü məskunlaşmışdır.

Dünyada 4675, Azərbaycanda 115, o cümlədən Qarabağ ərazisində işğala qədər 6 dəstəyə mənsub 63 məməli növü qeydə alınmışdır. Burada “Qırmızı kitab”a daxil edilmiş safsar, çay samuru, qonur ayı, zolaqlı kaftar, qamışıq pişiyi, çöl pişiyi, vaşağ, Qafqaz bəbiri, nəcib maral, cüyür, Bezoar keçisi kimi nəslı tükenmək təhlükəsində olan orta və iriölgülu nadir məməlilər də az deyil. Bunlardan bəziləri Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qir-

mızı Siyahısına (IUSN) da daxil edilmişdir.

Qarabağın mağaraları, xüsusən Azız mağarası BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı Miqrasiya edən Heyvanların Konvensiyası çərçivəsində EUROBATS (Avropa Yarasa Populyasiyalarının Mühafizəsi) Razılaşması ilə beynəlxalq statusla mühafizə olunan nadir yarasa növlərinin sığınacağıdır.

1970-ci illərdə AMEA Biologiya Bölməsinin müvafiq institutları tərəfindən hazırlanmış layihə əsasında Kəlbəcər rayonunun Sarıyeri adlanan ərazisində çəmən-bataqlıq bitkiləri üçün 30 min hektar sahə ayrılmışdı ki, burada nadir və nəslı kəsilməkdə olan alp, su-bataqlıq bitkilərinin çoxaldılması istiqamətində böyük işlər aparılırdı.

Kiçik Qafqazın böyük ərazisinin Ermənistan tərəfindən işğalı, burada aparılan hərbi əməliyyatlar və işğalçıların qadağan edilmiş silahlardan istifadəsi nəticəsində bir sıra beynəlxalq konvensiyalara (Orxuskaya - 1951, QAAQ - 1965, Ramsar - 1971, Pan-Avropa (Bolqarıstan) - 1995, BMT-də Biomüxtəlifliyyə dair Beynəlxalq Konvensiya - 1992, Bern - 1999 və s.), BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə, digər beynəlxalq sənədlər və qanunvericilik aktlarına zidd olaraq bu unikal bölgənin bio-

nəticəsində ümumən kənd təsərrüfatı sistemində və regionda aparılan aqrar tədqiqatlara ciddi ziyan dəymiş, mövcud imkan və resurslardan xalqımızın rifahı və bölgənin inkişafı naminə istifadə etmək mümkün olmamışdır.

İşğaldan əvvəl Dağlıq Qarabağı əhatə edən 7 rayon üzrə torpaqların ümumi sahəsi 791432 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahə 344357 ha olmuşdur. Bundan 88066 ha birillik və ikiillik, 30757 ha çoxillik (bağlar) əkinlər üçün, 13577 ha biçənək kimi istifadə olunmuşdur. Həyatəni sahələr 3154 ha-dan çox sahə (Ağdam və Füzuli rayonlarını istisna etməklə) tutmuşdur. Bildiyimiz kimi, Kiçik Qafqazın dağ landsaftlarının bir hissəsi, xüsusən Qarabağ vulkanik yaylası da daxil olmaqla, subalp və alp çəmənlilikləri tarixən heyvandarlıqda (əsasən, qoyunçuluqda) yay otlaqları kimi istifadə olunurdu. Burada yay otlaqlarının təqribi sahəsi 145591 ha olmuşdur. Həmin rayonlar üzrə meşə sahələri 97936 ha, digər ərazilər 294716 ha təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, uzun illər işğal altında olmuş rayonlarımız torpaq ehtiyatlarının zənginliyi və müxtəlifliyi ilə seçilmişdir.

Qarabağ tam azad edildikdən və dinc quruculuq işlərinə başlanıl-

kəsizliyini və əhalinin sağlamlığını təhdid edən çoxsaylı amillər mövcuddur. AMEA Biologiya və Tibb Elmləri Bölməsinin alim kollektivinin ciddi fəaliyyəti və əldə etdikləri nailiyyətlər ətraf mühitin və bioloji müxtəlifliyin qorunmasında, ərazilə təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, əhalinin sağlamlığı uğrunda aparılan mücadilədə mühüm rol oynayır. Mən xüsusilə qlobal bir problemə çevrilməkdə olan biotəhlükəsizlik məsələlərinə diqqət çəkmək istərdim. Yaxın illərdə müxtəlif bioloji və kimyəvi silahlardan terror və təhdid vasitəsi kimi istifadə təhlükəsi ilə üz-üzə qala bilərik. Su resurslarının əksər hissəsinin transsərhəd çaylar vasitəsilə, xüsusən də Ermənistan ərəzilərindən daxil olduğu bu problem Azərbaycanda xüsusilə aktualııq kəsb edir. Azad edilən ərəzilərədən geri çəkilən düşmən qüvvələrinin torpaq və sularımızda hansı izlər buraxacağı da təhlükə mənbəyidir və ciddi tədqiqat mövzusu olmalıdır.

Bütün qeyd edilənləri nəzərə almaqla işğaldan azad edilmiş ərəzilərədə planlaşdırılan elmi fəaliyyətlərin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- Regionun bioloji müxtəlifliyinin işğaldan əvvəlki vəziyyətlə müqayisəli kompleks tədqiqı, Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitabı”nın hazırlanması ilə bağlı prosese Qarabağ regionunun cəlb edilməsi, introduksiya və reintroduksiya tədqiqatlarının aparılması;

- Regionda kənd təsərrüfatının bərpasının elmi əsaslarının işlənməsi, torpaqların mövcud vəziyyətinin və çirklənmə səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, bərpa edilərək əkin dövryyəsinə qaytarılması və yaxşılaşdırılmasına dair təkliflərin verilməsi;

- Regionun kənd təsərrüfatı sistemində hansı bitkilərin və onların sortlarının əkilməsinin məqsədemüvafiqliyi ilə bağlı tədqiqatların aparılması, seçilmiş sortların toxumçuluq və tingçiliyinin təşkilinə elmi dəstək göstərilməsi, toxum və ting materiallarının biotexnoloji metodlarla çoxaldılması;

- Regionun yeraltı su ehtiyatlarının, çay, bulaq, quyu, su tutumları şəbəkəsinin, vaxtilə mövcud olmuş kəhriz sisteminin tədqiqı, bərpası və səmərəli istifadəsinin elmi əsasları;

- Bütün regionun torpaq və su (həm yerüstü, həm də yeraltı) ehtiyatlarının mikrobioloji, toksikoloji və biokimyəvi tədqiqı;

- Qarabağ Elmi Tədqiqat Bazasının və burada tədqiqat fəaliyyətlərinin bərpası, regionun genetik ehtiyatlarını burada toplanması, öyrənilməsi və mühafizəsi ilə bağlı fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi.

Eyni zamanda oxucuların bir neçə vacib məsələyə diqqətini cəkmək istərdik. Regionun işğaldan əvvəlki, mövcud və bərpadən sonrakı vəziyyətini, burada aparılan elmi tədqiqatların nəticələrini əks etdirən fotoalbomların, müxtəlif dillərdə bukletlərin, videoxarçların hazırlanaraq yayılmasını vacib hesab edirik. Düşünürük ki, dağıdılmış, talan edilmiş landsaft elementləri, tarixi, mədəni, mənəvi əhəmiyyət daşıyan tikililər konservləşdirilərək açıq səma altında muzeylər yaradılmalıdır. Ermənilər tərəfindən talan edilmiş, dağıdılmış, saxtalaşdırılmış tarixi-mədəni abidələr, muzeylər, onların eksponat və artefaktları araşdırılmalı, müvafiq məlumatlar toplanıb sistemləşdirilərək nümayiş etdirilməlidir. Tarixi abidələrdə yerləşən və gələcək arxeoloji qazıntılardan əldə olunan bütün materiallar, xüsusən arxeobioloji qalıqlar müvafiq şəkildə analiz olunmalıdır.

İşğal nəticəsində Azərbaycanın biomüxtəlifliyinə, landsaft örtüyünə, tarixi-mədəni və təbii abidələrinə, yeraltı və yerüstü sərvətlərinə vurulmuş ziyanlara, eyni zamanda regionun bərpasında elmin iştirakına həsr edilmiş silsilə beynəlxalq konfrans və “dəyirmi masa”ların təşkil edilməsi Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması baxımından mühüm rol oynaya bilər.

Bu gün İlham Əliyevin yenilməz sərkərdə və müdrik Prezident kimi rəhbərliyi ilə Azərbaycanın ən yeni şanlı tarixi yazılır. Onun 17 il ərzində apardığı uzaqqöhrən daxili və xarici siyasət, peşəkar diplomatiya və müdrik rəhbərliyi sayəsində haqq müharibəmiş böyük bir Qələbə ilə başa vurulacaq, dövlətimizin ərəzi bütövlüyü bərpa ediləcək, işğaldan azad olunacaq torpaqlarımızın hər bir guşəsində üçrəngli Azərbaycan bayrağı fəxarətlə dalğalanacaq.

Artıq Azərbaycan Böyük Qayıdış və Böyük Dirçəliş ərəfəsindədir. Bu dirçəliş və inkişaf planlarının gerçəkləşdirilməsi istiqamətində Azərbaycan elminin, Milli Elmlər Akademiyasının, alimlərin üzərinə də böyük vəzifələr düşür. Elmi cəmiyyət bu vəzifələrin öhdəsindən gəlməyə səfərbər edilmişdir. Azərbaycan alimləri uzun illər dövlətimizin nəzarətindən kənarədə qalmış Qarabağımızın təbiətinin, landsaft örtüyünün, flora və fauna aləminin, yeraltı və yerüstü sərvətlərimizin tədqiqı, mühafizəsi, viran edilmiş torpaqlarımızın bərpası, yaxşılaşdırılması və səmərəli istifadəsi üçün əllərindən gələn hər şeyi etməyə hazırdırlar! Qarabağ Azərbaycandır!

İradə HÜSEYNOVA,
AMEA-nın vitse-prezidenti,
akademik

Azərbaycan.- 2020.-14 noyabr.- S.8.